

српских великана. Они који се озбиљно баве историјом Србије и српског народа могу разумети уставне борбе које су трајале скоро један век (а наставиле су да трају и у држави СХС а ево трају и у новој Југославији). Зnamenитост, важност, величина, гласовитост корисност великог броја људи и њиховог рада на пољу уставодавства у том периоду српске историје, сигурно није подједнака, ни истоветна. Али да сви они заслужују помена у српском и другим југословенским народима, то је несумњиво. С осећањем за ново, у нама мора живети и дубоко осећање за прошлост и традицију овог немирног тла. Културни континуитет у животу једног народа се не може, и не сме, прекидати. У нашу културну баштину, својим већим или мањим вредностима, улазе и устави Кнежевине и Краљевине Србије. Значај њихов огледа се у томе колико нас могу поучити и дати нам подстрека за превазилажење текућих тешкоћа. Велика је заслуга уставописца из тог периода што су у живот обновљене Србије унели идеју уставности и законитости: својим делом они могу бити од користи и нашим савременим уставописцима у погледу композиције или архитектоники устава (да у уставима не буде свега и свачега, уз то, датог испретурано), у погледу сразмерности појединих делова и, посебно, у погледу језика и стила.

Везано за нашу савремену уставну праксу, *horribile dictu*: страшно је рећи да уставе пишу и они који не разумеју или не разумеју довољно уставно материјалноправо и уставноправну политику; још је већи грех ако стручњаци у тој материји свесно или несвесно пристају на решења, која остварена, наносе друштву непоправљиву штету.

UDK 342.4(497.11)(091)

др Драгош Јевтић,
ванредни професор Правног факултета у Београду

ПОВОДОМ СТОГОДИШЊИЦЕ ДОНОШЕЊА УСТАВА КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ ОД 22. XII 1888. ГОДИНЕ

Недавно се навршило сто година од доношења Устава Краљевине Србије од 22. XII 1888. године — најнапреднијег Устава донетог у Србији XIX века. Захтевани обим излагања не дозвољава нам да говоримо о карактеристикама друштвено-економског и политичког развоја Србије у време доношења тог Устава као и о неким догађајима који су непосредно претходили његовом доношењу. Оно што морамо рећи то је да су масе у земљи, средином деведесетих година, односно после догађаја из 1885, захтевале „слободоумнији Устав, који ће учинити крај личног режиму“.

После пораза у рату с Бугарском 1885. године краљ Милан је увиђао да се не може одржати на престолу. Из тих разлога он је донео одлуку о уступању престола сину. Међутим, краљ Милан је страховао да се „његов наследник неће моћи одржати на престолу, ако не буде имао потпору радикалне странке“. Зато је закључио споразум с радикалима дајући пристанак да се донесе нови устав док су се радикали

„обавезали да ће бранити престо малолетног краља”. Према томе, Устав од 1888. донет је, по речима Слободана Јовановића, „ради спаса династије Обреновића” али је његово доношење представљало, у ствари, тежак пораз те династије.

Уставотворни одбор, састављен од представника свих странака — коме је председавао сâм краљ Милан — имао је задатак да изради нацрт новог устава који би онда Велика народна скупштина имала „само да одобри”. У том одбору (у ужем и ширем саставу) расправљало се, између осталог, о забрани смртне казне за политичке кривце, питању једнодомног или дводомног народног представништва, изборном систему и начину гласања и административној подели земље.

Вођа либерала Ј. Ристић се сложио с тиме да се уведе једнодомни систем али је истовремено предложио да се новим уставом предвиде квалификовани посланици „који би били замена за други дом”. На тај начин „би се осигурао улазак интелигенције у Народну скупштину”. Уставна квалификованих посланика прихваћена је и у ужем и у ширем уставотворном одбору. Радикали су били против дводомног система јер је „горњи дом могао... само смањити моћ радикалне скупштине”, односно они су „осећали да је горњи дом могао бити сметња њиховој владавини кроз једну скупштину”. Краљ Милан се сложио с предлогом да се предвиди једнодомни систем народног представништва јер је знао „да су радикали одлучно против горњег дома. Они од тога захтева не би одустали. Без пристанка радикала не би могло бити новог устава”. Творци Устава су „уместо горњег дома и владиних посланика” предвидели квалификоване посланике, принцип сразмерног представништва и уставову Државног савета коме се морао упутити на проучавање сваки законски предлог, осим буџета, с тим што је ово тело оцењивало „законске предлоге само са гледишта правног и техничког, а не са политичког”.

Питање изборног система било је, такође, предмет расправе у току рада уставотворног одбора. „Сразмерно представништво није било у партијском интересу радикала. Све што се имало осигурати мањини, то се имало одузети од радикала.” Са своје стране, либерали и напредњаци, водећи рачуна о својим интересима, бранили су предлог да се уведе систем сразмерног представништва (за који се залагао и краљ Милан). У сразмерном представништву они су видели „наду да ће се, поред огромне радикалне већине, одржати у политичком животу”. На крају расправе прихваћен је систем сразмерног представништва.

Питање територијалне поделе земље било је једно од питања о коме се највише дискутовало јер је „подела земље стајала... у вези с изборним системом”, односно бирањем по листама у већим изборним јединицама. Залагање напредњака и либерала за постојање већих територијалних јединица од срезова стајало је у вези с њиховим захтевом за пропорционалним системом и бирањем по листама како би и мањине биле заступљене у Скупштини а „како су мислили да је бирање по листама могуће једино у већим изборним јединицама, то су им срезови били сувише мали за такав систем бирања.

Велика народна скупштина (састала се 11. XII 1888) у којој су радикали чинили огромну већину, усвојила је (с незнатном изменом) нацрт

Устава који је израдио уставотворни одбор. Нови Устав краљ Милан је потврдио на трећем редовном састанку Велике народне скупштине одржаном 22. XII 1888. године.

Устав од 1888. је „резултат дуготрајне борбе народа против апсолутизма кнезова и краљева у Србији“.

Он је, пре свега, прокламовао основна грађанска и политичка права грађана као што су: једнакост грађана пред законом, лична слобода, забрана изгнанства српских грађана из земље, неповредивост стана, слобода изражавања мишљења, неповредивост тајне писама и телеграфских саопштења, слобода збора и удруживања, право сваког грађанина „да непосредно и без ичијег одобрења“ тужи чиновнике суду уколико су му они у „својем службеном раду повредили његова права“ и низ других права грађана. Укинута је смртна казна за „Чисто политичке кривце“ изузимајући случајеве „извршења или покушаја атентата“ на владоца или чланове његовог дома. За разлику од Устава из 1869, пружао је веће гаранције уставним правима грађана предвиђајући ограничења „која ни законодавац не сме наметати“ правима грађана. Слобода штампе је детаљно регулисана па су биле забрањене све мере које су по мишљењу састављача Устава у супротности са слободом штампе. Могућност обустанове прокламованих права није постојала ни у случају спољашње ни у случају унутрашње опасности.

По Уставу, постоје обична и Велика народна скупштина која је двапут већа од обичне и састаје се у Уставом предвиђеним случајевима. Народну скупштину сачињавају народни посланици изабрани непосредним и тајним гласањем. Активно бирачко право ограничено је цензусом доба (и пола) и имовинским цензусом, односно активно бирачко право имао је сваки држављанин који је навршио 21 годину и плаћао годишње 15 динара непосредне порезе. Пасивно бирачко право ограничено је цензусом доба (30 година) и имовинским цензусом (30 динара).

Одредбама Устава „проширене су власти Народне скупштине“. Народним посланицима је дато и право законодавне иницијативе које по Уставу из 1869. нису имали.

Прописи о буџетском праву Скупштине и њеном праву да врши надзор над радом министара као и одредбе о политичкој одговорности министара и „узимању министара из реда народних посланика“ показују да Устав од 1888. „усваја парламентарни режим“.

Одредбама Устава „пооштрена“ је министарска одговорност. Исто тако, проширена је надлежност Државног савета, проглашена судска независност (и непокретност судија) и забрањено образовање ванредних или преких судова или комисија за суђење. Устав је утврдио основе окружне и општинске самоуправе.

Устав је „творевина и резултат“ вишегодишње борбе радикалне странке и њена улога приликом доношења Устава била је, несумњиво велика. Међутим, његове одредбе су „резултат компромиса између краља Милана и радикалских првака“.

Прави разлог услед кога се краљ Милан одлучио на доношење Устава био је да пре абдикације обезбеди престо своје малолетном на-

следнику али је он ипак нови Устав „сматрао... као нешто привремено” што има за циљ да отуђи борбу радикала док краљ Александар не буде постао пунолетан. Краљ Милан је био уверен да је Устав од 1888. „претерано слободоуман” и да према томе, има „да обелодани непрактичност радикалних идеја и утре пут краљевој диктатури”. Његова права намера је била да једнога дана одузме све оно што је Уставом дао.

Устав од 1888. „представља један либерални, буржоаско-демократски Устав” и „њиме је Србија добила један од најнапреднијих грађанских устава у Европи тога времена” а буржоаски демократизам и парламентаризам успостављени овим Уставом „иако су служили пре свега буржоасији, допринели су знатно да народне масе активно уђу у политички живот земље и да у њему временом нађу свој прави пут”.

Органским законима којима су спроведене у живот одредбе овог Устава а „који су искључиво дело радикалне странке” успостављена је супремација законодавне власти над управном, односно променама насталим доношењем Устава и органских закона створена је „основа за парламентарни режим и подређеност управне власти законодавној”. Тим законима успостављена је, поред општинске, и окружна самоуправа а уклоњен је, исто тако, и надзор полиције над страначким зборовима и удружењима.

Својим другим државним ударом извршеним 9. маја 1894. краљ Александар је обуставио Устав од 1888. и вратио на снагу Устав из 1869. године. Прави разлог укидања Устава било је стварање услова за спровођење личног режима краља Александра.

По убиству Александра Обреновића извршеном 29. маја 1903. Народно представништво је донело одлуку о повратку на снагу Устава од 22. XII 1888. па ће тако нови Устав од 5. VI 1903. представљати, у ствари, васпостављени Устав од 1888. с извесним изменама којима су, углавном, појачана ограничења краљеве власти.

Основна литература:

- (1) Јанковић Драгослав — Мирковић Мирко, *Државноправна историја Југославије*, Београд, 1987.
- (2) Јовановић Слободан, *Наше уставно питање у XIX веку, Политичке и правне расправе*, I, 1932, 1—58.
- (3) Јовановић Слободан, *Дводомни систем, Политичке и правне расправе*, II, 1932, 1—78.
- (4) Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*, III, Београд, 1934.
- (5) Јовановић Слободан, *Влада Александра Обреновића*, I—III, Београд, 1934—1936.
- (6) Милићевић Јован: *Прилог познавању порекла србијанског парламентаризма*, „Зборник Филозофског факултета”, 1970, XI, I, 609—624.
- (7) Новаковић Стојан, *Двадесет година уставне политике у Србији 1883—1903*, Београд, 1912.
- (8) Поповић Милivoје, *Порекло и настајак Устава од 1888. године*, Београд, 1939.
- (9) Продановић Јаша, *Уставни развитак и уставне борбе у Србији*, Београд, 1936.
- (10) Протић Ст., *Одломци из уставне и народне борбе у Србији*, II, Београд, 1912.